

DEFACEREA ORDINII ISTORIEI – MODERNITATE, POSTMODERNITATE, MEMORIE*

Jörn Rüsen

“Prezentarea școlărilor este rareori caracterizată, atunci când se discută toate conexiunile și sunt subliniate rândurile importante, de o bună înțelegere a lucrurilor, iar principiile de interpretare nu ating punctele esențiale.”

Liu Zhiji: *Chun Qiu*¹

Provocările subiectului

Studiile istorice, ca disciplină academică, se află în mijlocul unei dezbateri, privindu-i rădăcinile, funcțiile și principiile de organizare, care se desfășoară într-o manieră în același timp satisfăcătoare și inconfortabilă. Satisfacția vine din noua atenție de care se bucură istoria pe tărâmul științelor umane – iar memoria și rolul ei în cultura umană este una din temele dominante. “Memoria” acoperă întreaga problematică privind trecutul, inclusiv domeniul istoriei ca subiect de cercetare și ca modalitate de a readuce trecutul la viață, din perspectiva reprezentărilor formate în cadrul cultural al activităților umane. Pe de altă parte, această conștiință a importanței reprezentărilor istorice poate genera un sentiment de disconfort printre istoricii de profesie, de vreme ce ea transcende ușor sau chiar neglijează acele strategii de a gestiona trecutul care constituie studiile istorice ca disciplină sau ca o “știință” și o profesie a istoricilor: discursului asupra memoriei îi lipsesc procedurile cognitive care conferă cunoașterii istorice un fundament de raționalitate, care oferă viziunii despre trecut validitatea obiectivității și care legitimează profesionalismul cu pretenții de adevăr. Dar, în aceeași măsură, discursul asupra memoriei pare să descalifice studiile istorice, privindu-le ca un domeniu inhibat cultural în relația cu trecutul: *vis-à-vis* de forța vie de mobilizare a memoriei, în viața indivizilor, a grupurilor și a întregi culturi, relația academică cu trecutul pare a fi un tărâm al umbrelor; lumina importanței practice nu pare să lumineze munca de cercetare. Dezvăluită în locurile memoriei (*lieux de memoire*), istoria pare să

* Textul, cu titlul original *Lo(os)ening the order of history: some aspects of the historical studies at the intersection of modernity, postmodernity, and the discussion on memory*, a fost publicat în “*Historia. Journal of the Historical Society of South Africa*”, vol. 45 (2), November 2000, p. 255-270. Mulțumim autorului pentru permisiunea de a-l traduce, precum și profesorului Sorin Antohi pentru intermedierea corespondenței cu profesorul Jörn Rüsen. Așa cum se poate constata, titlul în engleză cuprinde un joc de cuvinte, precum și o sugestie foucauldiană, dificil de transpus în limba română.

¹ Citat de Michael Quirin, *Liu Zhiji und das Chun Qiu*, Frankfurt am Main, 1987, p. 75f. (“Bei der Erörterung der übergreifenden Zusammenhänge und bei der Hervorhebung der großen Linien jedoch sind die Ausführungen der Gelehrten selten von umfassendem Verständnis gekennzeichnet und ihre Prinzipien treffen die entscheidenden Punkte nicht.”)

fi emigrat din zona cercetării academice și a istoriografiei profesionale în câmpul deschis al reprezentărilor simbolice, unde nu este marcată de constrângerile alienante ale procedurilor metodologice.

Această situație inconfortabilă a studiilor istorice s-a profilat cu mult timp în urmă, odată cu discursul asupra *postmodernismului*, care a făcut să apară îndoieli radicale privind principiile cognitive ale gândirii istorice și ale istoriografiei în forma ei specific “modernă” de studii istorice. Această discuție despre postmodernism și-a pierdut din importanță în dimensiunea sa de provocare la adresa umanioarelor, dar provocarea aruncată științelor istorice este încă foarte puternică: structura lor “disciplinară” și instrumentarul de lucru, încă valabile în studiul istoriei și în profesionalizarea istoricilor, inclusiv a profesorilor de istorie, și-au pierdut relevanța. În locul practicilor academice, profesionale, de producere a cunoașterii istorice, practicile culturale de resuscitare a trecutului sub forma istoriei și de reprezentare a acestuia în formă simbolică și ca forță de orientare a vieții culturale au stârnit un interes enorm nu numai în domeniul umanioarelor, dar chiar și în viața publică, în care memorialele, monumentele, aniversările și alte instituții și ceremonii de amintire colectivă joacă un rol important.

Studiile istorice, ca disciplină și profesie a istoricilor, se găsesc ele însele într-un context în care atributele clare ale câștigurilor lor cognitive sunt pe cale de dispariție. Așezate pe terenul memoriei vii, studiile istorice par a-și pierde principiile fundamentale de cunoaștere. Întrebarea este: se potrivește oare rolul pe care memoria istorică îl joacă în configurarea identității și în orientare activității umane studiilor istorice ca disciplină academică sau ca “știință” în sensul larg al cuvântului? Din perspective discursului asupra memoriei, studiile istorice apar pur și simplu ca un agent al ideologiei, prezentând istoria în acord cu interesele și nevoile elitei, ca un instrument de luptă pentru putere, la îndemâna celor care au posibilitatea să definească termenii semantici de circulație, în materie de construire, deconstruire și reconstruire a identităților colective. Din perspectiva strategiilor poetice și retorice de prezentare a trecutului ca istorie animată de activități umane de primă importanță, studiile istorice apar ca un hermafrodit de raționalitate științifică și formă literară, ca o figură sintetizând raționalitate științifică și textualitate literară sau, pentru a o spune mai abrupt, ca un eșec, ca având o funcție culturală îndoielnică.

Metaistoria

Cele mai multe din argumentele care amenință studiile istorice, prin ignorarea procedurilor lor cognitive specifice sau prin criticarea funcției ideologice pe care o îndeplinesc, sunt furnizate și prelucrate la un nivel al discursului care poate fi descris ca “metaistoric”. Acesta reflectă istoria și modalitățile ei variate de a trata trecutul, dar nu este o modalitate de tratare, ci o teorie despre istorie. Lucrurile stau astfel chiar dacă această reflecție nu se leagă în mod direct și explicit de studiile istorice. Cu toate acestea, nu poate fi neglijată atâta timp cât cel puțin câteva din temele sale ținesc spre miezul studiilor istorice. Atât criteriile de sens care au fost utilizate pentru a se oferi trecutului înțelesul lui specific și semnificație pentru prezent, cât și rolul esențial al nevoilor și intereselor în tratarea trecutului, precum și funcțiile amintirii în orientarea activității umane și în formarea a diferite forme de identitate sunt de importanță esențială pentru studiile istorice.

Prin urmare, studiile istorice trebuie să ia în considerare această reflecție și să o pună în legătură cu strategiile lor cognitive pentru a produce o cunoaștere solidă a

trecutului și pentru a scrie profesional istoriografia. Făcând astfel, ele vor continua o *tradiție a autorefecției*, de producere a metateoriei în urmărirea efortului său de rememorare, resuscitare și reprezentare a trecutului, tradiție care este chiar mai veche decât statutul ei ca disciplină academică.² O astfel de reflecție a fost deja făcută asupra tradiției retorice din istoriografie. Ea a jucat un rol important în producerea și legitimarea studiilor istorice ca disciplină academică, cu pretenții speciale de raționalitate științifică și de validitate corespunzătoare a interpretării. În Germania, de exemplu, procesul de profesionalizare și “științificizare” a istoriografiei a primit un prim impuls mai degrabă la un nivel metateoretic, decât la nivelul concret al tratării trecutului.³ Metaistoria, în calitate de autorefecție a studiilor istorice, este o tradiție în dezvoltarea disciplinei.⁴ Ea însoțește cercetarea istorică și scrierea istoriei în dezvoltarea sa, în cursul schimbărilor, crizelor, stagnărilor, revoluțiilor și dezbaterilor privind statutul său ca disciplină academică, relațiile sale cu alte discipline, exigențele sale epistemologice, funcțiile culturale și principiile muncii de cunoaștere.⁵ În Germania, chiar există un termen care desemnează această autorefecție specifică studiilor istorice: “Historik”. Aici găsim o întreagă tradiție de dezbateri asupra principiilor studiilor istorice ca discurs interdisciplinar prestabilit, care oferă studiilor istorice posibilitatea de a-și afirma specificitatea în cadrul discursului privind probleme generale și fundamentale ale tratării trecutului.

În aceeași măsură în care studiile istorice sunt provocate de critica postmodernă – vizând modalitățile moderne de a face istorie, care pune serios la îndoială aspectul lor “științific”, și de către discursul asupra memoriei, care face ca structura disciplinară să se dizolve –, studiile istorice trebuie să se mobilizeze și să revizuiască modul tradițional de autorefecție. Trebuie să se reprezinte din nou, să explice, legitimeze și să critice statutul lor cognitiv și pretențiile pentru o anumită validitate, produse de metodologia de cercetare. Studiile istorice pot face acest lucru prin păstrarea modalităților deja stabilite și a rezultatelor metaistoriei, ca discurs formulat în cursul constituirii lor disciplinare.

Ca să procedeze astfel, acestea trebuie, mai întâi, să explice și să elaboreze propria structură cognitivă, prin intermediul căreia capătă o formă concretă în domeniul vast al culturii, unde istoria este produsă de diferite moduri de amintire, rememorare și reprezentare (și, în același timp, uitare și suprimare) a trecutului.

Un model al studiilor istorice

Structura cognitivă a gândirii istorice nu poate fi explicată fără a lua sistematic în considerare constituirea și funcționarea ei în viața practică, ținând cont de faptul că logica ei specifică este dată de relația cu nevoile culturale ale activității umane. Unul din marile merite ale discuțiilor despre memorie este că a făcut clar acest punct: anume că

² Cf. Horst Walter Blanke, Dirk Fleischer, Jörn Rüsen, *Theory of History in Historical Lectures: The German Tradition of Historik 1750-1900*, în “History and Theory”, 23, 1984, p. 331-356.

³ Aceasta este una din ideile de primă importanță aparținând lui Horst Walter Blanke și Dirk Fleischer (eds.), *Theoretiker der deutschen Aufklärungshistorie*, 2 vol., Stuttgart/ Bad Cannstatt, 1990; cf. idem, *Aufklärung und Historik. Aufsätze zur Entwicklung der Geschichtswissenschaft, Kirchengeschichte und Geschichtstheorie in der deutschen Aufklärung*, Waltrop, 1991.

⁴ Textul clasic în tradiția germană este: Droysen, *Historik*. Traducerea în limba engleză pentru “Grundriß” (partea oferită studenților ca o schemă a argumentației principale): *Outline of the principles of history*, Boston, 1893, retipărită la New York, 1967.

⁵ Cf. Horst Walter Blanke, Dirk Fleischer, Jörn Rüsen, *Theory of History in Historical Lectures...*, loc. cit., p. 331-356; de asemenea în Rüsen, *Studies in Metahistory*, p. 97-128.

gândirea istorică se naște pe tărâmul memoriei și depinde de procedurile mentale prin care rememorarea și reprezentarea trecutului capătă ca funcție orientarea culturală în prezent a vieții umane. Rememorarea trecutului este o condiție necesară pentru a oferi omului un cadru cultural de orientare, care deschide perspective viitoare bazate pe experiența trecutului. Pe de altă parte, ar fi o greșeală ca gândirea istorică și, cu ea, toată munca studiilor istorice, să fie analizată urmărind doar nevoile culturale ale vieții practice; cercetarea are, de asemenea, propria “logică” – logică ce este caracterizată, în primul rând, de raționalitatea metodică utilizată în tratarea mărturiilor empirice ale trecutului. Legătura cu nevoile practice și raționalitatea cunoașterii metodice trebuie privite împreună.

Acest lucru poate fi făcut sub forma unei scheme, care explică cinci principii ale gândirii istorice și relația lor sistematică (vezi fig. 1) Am putea opta pentru termenul lui Thomas S. Kuhn pentru a vorbi de “matricea disciplinară” a studiilor istorice (fără a urma argumentația sa privind dezvoltarea științelor și imposibilitatea aplicării viziunii sale despre știință umanoarelor).

Cele cinci principii sunt: (1) interes în cunoașterea generată din nevoia de orientare în cursul schimbărilor temporale ale lumii prezente; (2) existența unor sisteme de semnificare și reflectare a schimbărilor temporale prin care trecutul ia forma caracteristică de “istorie”; (3) reguli metodologice ale cercetării empirice; (4) forme ale reprezentării, în care dovezile trecutului, filtrate cu ajutorul interpretării prin sistemele de semnificare, sunt prezentate sub forma narațiunii; (5) și, în sfârșit, funcții de orientare culturală, în sensul direcționării temporale a activităților umane și al ghidării concepțiilor asupra identității istorice.

Fiecare din acești cinci factori este necesar și toți împreună sunt suficienți în constituirea gândirii istorice ca o formă elaborată a memoriei istorice. (Poate este util să subliniez că nu orice memorie în sine este deja una istorică. Doar dacă memoria depășește limitele vieții unei persoane sau a unui grup, am putea vorbi de o memorie “istorică” specifică. “Istorică” implică o oarecare distanță temporală între trecut și prezent, care face necesară o mediere complexă a acestora.) Cei cinci factori se pot schimba în cursul timpului, de exemplu dezvoltarea gândirii istorice în general și a studiilor istorice în special, dar relația lor, ordonarea sistemică prin care ei devin dependenți unul de altul, va rămâne la fel. În această relație sistemică, toți factorii depind de un principiu esențial, fundamental, care conferă relației coerența și caracteristicile pe care studiile istorice le-au căpătat în cursul schimbărilor istorice și a dezvoltării lor. Acest principiu fundamental este *criteriul de sens*, care guvernează relația dintre trecut și prezent, în interiorul căreia trecutul obține semnificația de “istorie”.

Pe parcursul celor mai multe perioade ale dezvoltării lor, studiile istorice au reflectat dimensiunea cognitivă proprie mai ales la nivelul metaistoriei. Au fost dornice să-și legitimeze statutul “științific” și pretențiile proprii de adevăr și obiectivitate, participând la prestigiul cultural al “științei”, ca formă, convingătoare în cea mai mare măsură, în care cunoașterea și gândirea pot servi viața umană. Acest lucru s-a produs într-o mare varietate de conceptualizări ale “caracterului științific”. În cele mai multe dintre aceste manifestări, studiile istorice pretind o anumită autonomie epistemologică și metodologică în câmpul disciplinelor academice. Făcând astfel, au rămas conștiente de anumite elemente noncognitive, încă valide și influente în activitatea studiilor istorice, mai ales în scrierea istoriei. Dar doar după cotitura lingvistică (“the linguistic turn”) aceste elemente au fost percepute ca fiind la fel de importante ca factorii cognitivi.

Acest lucru este inteligibil în structura propusă, a celor cinci factori ai studiilor istorice, dacă privim relația specifică dintre ei.⁶ (1) În relația dintre interese și sistemele de semnificare, gândirea istorică este la origine o *strategie semantică fundamentală de simbolizare a timpului*, acționând prin conectarea timpului la activitatea umană. În această zonă a gândirii umane sunt stabilite principalele criterii de sens. (2) În relația dintre sistemele de semnificare și metode, gândirea istorică este atașată, în principal, unei *strategii cognitive de producere a cunoașterii istorice*. (Această strategie constituie, în anumite condiții ale modernității, caracterul “științific” al studiilor istorice. Ea subjugă discursul istoriei regulilor argumentării metodice, limbajului conceptualizat, controlului prin intermediul experienței și necesității câștigării consensului sau a acordului prin mijloace raționale.) (3) În relația dintre metode și formele reprezentării își face loc o *strategie estetică de reprezentare istorică*. Cunoașterea istorică, bazată pe experiență, obține forma în care devine un element al comunicării culturale în dimensiunea temporală a vieții umane. Cunoașterea trecutului ia trăsăturile vieții prezente și capătă forța să influențeze mintea umană. (4) Această comunicare este inițiată în interiorul relației dintre formele reprezentării și funcțiile orientării culturale. Aici gândirea istorică este guvernată de o *strategie retorică de imprimare a orientării culturale*. (5) În sfârșit, în relația dintre interese și funcțiile de orientare, studiile istorice se dedică unei *strategii politice a memoriei colective*. Aceasta plasează munca istoricilor în mijlocul luptei pentru putere și recunoaștere, și face din ea un necesar instrument de legitimare și delegitimare a tuturor formelor de dominație și guvernare. Luând toate strategiile împreună, gândirea istorică poate fi evidențiată ca o sinteză complexă a modalităților de tratare a trecutului în cinci dimensiuni diferite: semantică, cognitivă, estetică, retorică și politică. Această sinteză reprezintă o ordine a istoriei, ca parte integrantă a culturii.

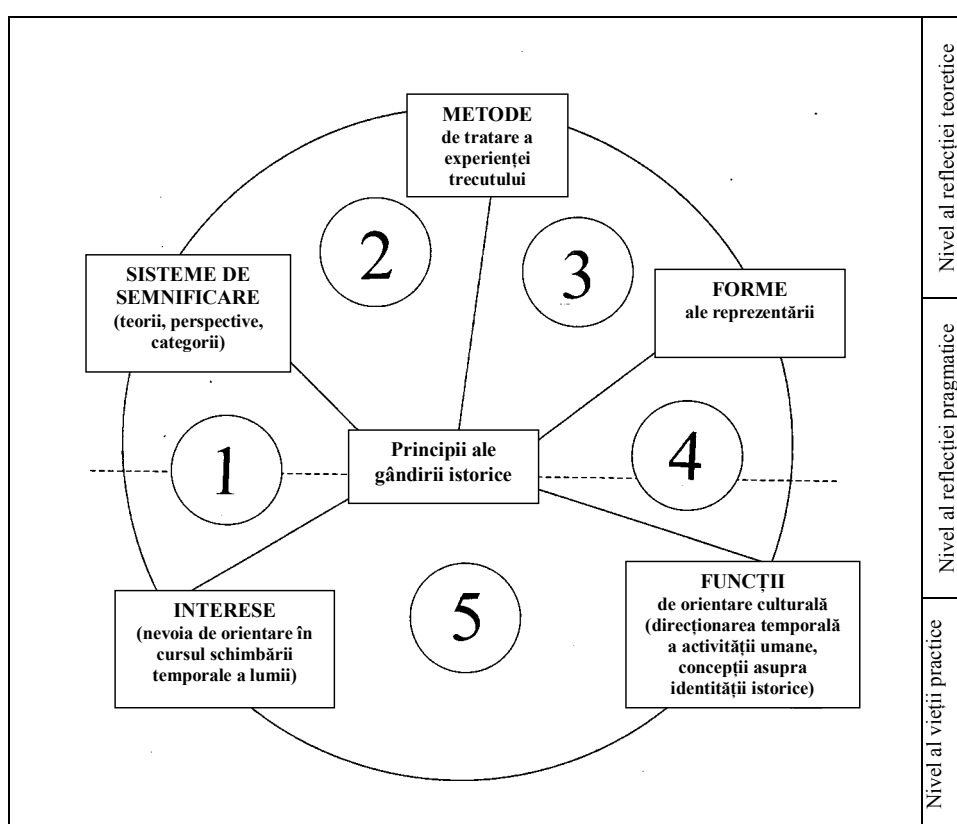
Schema propusă pentru factorii constitutivi ai studiilor istorice arată cum munca istoricilor este influențată și legată de viața practică, pe de o parte, dar, pe de altă parte, și că studiile istorice au propriul teritoriu în care câștigă în cunoaștere dincolo de motivațiile practice de orientare în viață. Schema face să se înțeleagă de ce istoria a fost mereu rescrisă – în acord cu schimbarea intereselor și funcțiilor cunoașterii istorice în viața umană – și, în același timp, de ce este posibilă dezvoltarea, chiar progresul, în strategia cognitivă prin care se obțin cunoștințe asupra trecutului. Cu ajutorul schemei este posibil să translăm tensiunea dintre modernitate și postmodernitate, precum și provocarea lansată de discuția asupra memoriei în câmpul interdisciplinar al autoreflexiei la care se supun studiile istorice, pentru a provoca o preocupare de sine mai profundă și mai actuală a acestora.

Intenția mea este să corectez falsele conflicte. Atitudinile postmoderniste față de istorie și studiile istorice au creat impresia, în general, că există o puternică contradicție între elementele moderne și postmoderne ale gândirii istorice. Urmând liniile schemei propuse, această contradicție poate fi cel puțin relativizată, dacă nu chiar schimbată într-o strategie de argumentare care deschide noi perspective dezvoltării studiilor istorice, prin sintetizarea trăsăturilor moderne și postmoderne.⁷ Același lucru este valabil pentru

⁶ Sunt profund recunoscător lui Achim Mittag pentru această sugestie stimulantă pentru completarea viziunii mele asupra acestei relații.

⁷ Cf. Jörn Rüsen, *Historical enlightenment in the age of postmodernism: history in the age of the "new unintelligibility"*, în idem, *Studies in Metahistory*, p. 221-239; Jörn Rüsen, *Historical studies between modernity and postmodernity*, în “South African Journal of Philosophy”, 13, 1994, p. 183-189; Utilizez părți ale acestui text mai departe în paper-ul meu.

distincția dintre memorie și istorie: vivacitatea și concretețea memoriei au fost văzute deseori ca situându-se în contradicție cu puterea și raționalitatea cunoașterii istorice, câștigate prin cercetare metodică. Pare a exista o contradicție între a servi viața umană, chiar fiind parte a ei, pe de o parte, și a închide memoria în cușca cunoașterii acumulate, lipsită de o funcție directă în viața practică, pe de altă parte. Această contradicție ne face să uităm conexiunea fundamentală dintre memorie și istorie. Ea produce o conștiință de sine greșită a studiilor istorice în calitatea lor de procedură cognitivă. Intenția argumentelor ce urmează este să ducă la depășirea acestei opoziții pentru a se ajunge la un discurs care să ne arate cum se pot dezvolta studiile istorice și cum pot să câștige o nouă conștiință de sine, în acord cu noua perspectivă și cu noile strategii ale activității sale.

- 1: strategie **semantică** de simbolizare
- 2: strategie **cognitivă** de producere a cunoașterii istorice
- 3: strategie **estetică** a reprezentării istorice
- 4: strategie **retorică** de imprimare a orientării istorice
- 5: strategie **politică** a memoriei colective

Fig. 1. Schema gândirii istorice

Cum fiecare schemă ilustrează fenomene complexe, dar, în același timp, elimină părți ale acestora din fața ochilor noștri, trebuie să precizăm pe scurt că există elemente în gestionarea istorică a trecutului la care nu se referă sistemul de principii propus: în domeniul intereselor de prim rang există deja o *experiență* a trecutului. Este vorba de o experiență substanțial diferită de experiența tratată metodic pe tărâmul cercetării empirice. Trecutul își face deja simțită prezența când gândirea istorică începe să pună întrebări, provocate de nevoi și interese ale memoriei istorice. El joacă un rol important în configurarea intereselor și nevoilor. Aceasta se întâmplă în diferite forme: sub forma unei tradiții puternice, ca o fascinație față de alteritate, ca o presiune traumatică și chiar ca uitare, care, totuși, ține trecutul viu, suprimându-l.

Modernitatea – ordinea puternică a istoriei

Modernizarea, din punctul de vedere al sensului istoric, înseamnă, în același timp, o nouă viziune asupra istoriei și o nouă abordare a mărturiilor empirice ale trecutului. Noua viziunea dezvăluie relația temporală între trecut, prezent și viitor prin intermediul unei conexiuni interne comprehensive numită “istorie”.⁸ Istoria, ca totalitate a schimbărilor temporale ale omului și lumii, este caracterizată de ideea de “progres” și “dezvoltare”. Noua abordare este caracterizată de mijloace raționale de cunoaștere. Acestea îi permit istoricului să dezvăluie forțele active ale schimbării temporale a lumii umane și constituie entitatea, totalitatea “istoriei”.

În gândirea istorică, modernitatea este cea care a consacrat ideea de *istorie*, *istoria prin excelență* (*the history*). Înainte de mijlocul secolului XVIII, nu se putea vorbi de ceva care să semene cu *istoria*. În locul acestei totalități cuprinzând trecutul, prezentul și viitorul, existau doar istorii, povestiri, istoriografii, dar nu și ideea că există un fenomen numit *istoria*. *Istoria* reprezintă o entitate factuală a schimbării temporale, care combină în interiorul său trecutul, prezentul și viitorul într-un singur ansamblu. Iluminismul târziu a conceptualizat această entitate cu ajutorul categoriei istorice de “progres”. Istoricismul a păstrat asocierea, schimbând doar conceptul în “dezvoltare”, iar studiile istorice moderne au utilizat diferite concepte exprimând ideea de schimbare structurală. Dezvoltarea studiilor istorice poate fi descrisă ca o conceptualizare continuă a acestei entități denumită *istoria*. Istoricismul a crezut că *istoria* este constituită de forța mentală și spirituală a activității umane. În limba germană, această forță a fost denumită “Geist”, iar umanioarele au primit numele de “*Geisteswissenschaften*”. Școala Analelor, marxismul și diferite școli ale studiilor istorice moderne precum istoria societală sau cea structurală au formulat diverse și tot mai complexe variante ale acestei entități numite *istoria*. Într-o propensiune critică la adresa viziunii istoriciste idealiste asupra istoriei, aceste școli au imaginat istoria ca fiind constituită ca o relație foarte complexă între forțele materiale și mentale.

Al doilea lucru esențial pentru sensul istoric, care este comun tuturor manifestărilor sale din gândirea istorică, în procesul modernizării, este *metoda*. Istoricii profesionalizați academic sunt mai mult sau mai puțin convinși că există o metodă rațională care le permite să afle prin cercetare “ceea ce s-a întâmplat cu adevărat” (după faimoasa formulă a lui Ranke).⁹ Utilizând metodele de cercetare, istoricii au acces la acea entitate denumită *istoria*. Primul pas spre conceptualizarea metodei istorice a fost

⁸ Prefer termenul *istoria*, corespondentul germanului “die Geschichte”. Cuvântul Istorie (cu majusculă) poate fi înțeles greșit.

⁹ “... wie es eigentlich gewesen”, Ranke, *Geschichten*, p. VII.

făcut de Iluminism, când procedurile criticii surselor au fost sistematizate. Următorul pas a fost făcut de istoricism, care, pentru prima dată, a făcut din interpretarea istorică operațiunea esențială de cercetare. (Mulți istorici, chiar și astăzi, cred că operațiunea metodologică esențială a studiilor istorice este critica surselor – ceea ce înseamnă că nu au învățat lecția metodologică a istoricismului.) Interpretarea transformă simplul fapt, rezultat al criticii surselor, în fapt *istoric*, punându-l în ordinea istoriei, ca relație temporală a trecutului, prezentului și viitorului. Interpretarea transformă dovada empirică în istorie.

Ultimul pas în dezvoltarea metodei istorice a fost deja menționat: teoretizarea. În Școala Analelor, teoretizarea s-a produs implicit, în timp ce în marxism și în istoria socială sau societală a fost produsă explicit, după modelul paradigmatic propus și realizat de Max Weber.

Postmodernismul – ordinea perturbată a istoriei

Postmodernismul este înainte de toate o critică a principiilor gândirii istorice moderne. La nivelul principiilor constitutive ale sensului istoric, această critică afirmă că viziunea modernă care circumscrie *istoria* nu este altceva decât o ideologie eurocentrică, lipsită de fundament factual. De vreme ce *istoria* distruge toate celelalte forme de identitate culturală, înseamnă că gândirea istorică nu este mână de argumentație rațională (metodă rațională și teorie), ci de dorința de a impune puterea națiunilor Europei asupra restului lumii. Prin urmare, *istoria* este ideologică, este distructivă și nu oferă o perspectivă viitoare. Singura perspectivă a acestei viziuni asupra istoriei, bazată pe ideea de progres și dezvoltare, este catastrofa.

Viziunea postmodernă a istoriei neagă radical ideea că există un singur și cuprinzător proces istoric de dezvoltare a umanității. Istoria nu este o entitate factuală sub nici un chip; nu este altceva decât o imagine ficțională. În acord cu aceasta, metaistoria postmodernă descrie principiile gândirii istorice complet diferit: nu insistă pe metodă, sub forma argumentației raționale și a regulilor cercetării empirice, ci evidențiază poetica și retorica narațiunii. Astfel, conceptul de gândire istorică postmodernă este opusul studiilor istorice moderne.

În forma sa modernă, gândirea istorică furnizează activității umane o idee orientativă asupra schimbării temporale, care poate fi utilizată ca un ghid pentru schimbarea lumii și pentru formarea unei identități colective. Postmodernismul neagă utilitatea acestei funcții de orientare și înlocuiește orientarea cu imaginația. Din moment ce nu există o entitate numită *istoria*, această imaginație istorică este constituită din elemente ale ficțiunii. Astfel, în principiu, ea nu poate orienta activitatea practică. (O activitate practică orientată de ficțiune se va termina într-un dezastru complet.) Dar, totuși, în acord cu cele cinci principii de mai sus ale cunoașterii istorice, trebuie să existe o funcție de orientare. Postmodernitatea în istorie oferă, într-adevăr, o funcție de orientare, dar una foarte specifică: este vorba de o modalitate de a orienta viața umană comparabilă cu visele. Psihanaliza ne-a învățat că avem nevoie de vise pentru a ne împăca cu realitatea. Personal, aceasta îmi pare a fi funcția de orientare a istoriografiei postmoderniste și a teoriei istoriei. Într-un fel, este o compensație pentru rezultatele negative ale modernizării; este o consolare estetică produsă de memoria istorică pentru criza progresului și pentru amenințarea cu catastrofa la care va conduce continuarea procesului modernizării.

Care sunt noile elemente ale gândirii istorice aduse de postmodernism în studiile istorice? Există un punct esențial, care definește diferența între forma postmodernă a gândirii istorice și cea modernă. Forma modernă a gândirii istorice realizează o legătură genetică între trecut și prezent prin viziunea sa asupra schimbării temporale. Gândirea istorică lasă impresia că trecutul se mișcă spre prezent. Această conexiune genetică între trecut și prezent este distrusă complet și negată de istoriografia postmodernă. Postmodernismul pretinde astfel că redă trecutului propria demnitate.

Există un cuvânt german care exprimă această demnitate ce urmează a fi câștigată prin întreruperea legăturii genetice dintre trecut și prezent: "Eigensinn".¹⁰ Sensul său este de obstinație, încăpățănare. Este vorba de obstinația împotriva integrării formelor trecute ale vieții umane într-un proces care conduce la forma noastră de viață. "Eigensinn" are o semnificație împotriva integrării. Copiii cărora nu le place să asculte de părinți sunt "eigensinnig", adică reacționează împotriva voinței părinților lor printr-o atitudine încăpățănată. Acesta este modul în care trecutul este prezentat de istoriografia postmodernă. Nu trebuie să uităm că, deja, Leopold von Ranke, reprezentantul de vârf al istoricismului german, a formulat principiul "Eigensinn", spunând "Jede Epoche ist unmittelbar zu Gott."¹¹ Dar, în același timp, Ranke a acceptat întotdeauna ideea unei dezvoltări temporale cuprinzătoare, aducând trecutul, prezentul și viitorul împreună în totalitatea istoriei.¹² Această idee este complet respinsă de conceptul postmodern de istorie și istoriografie. Astfel, istoriografia postmodernă luptă intens împotriva ideii de dezvoltare. Cea mai radicală formulare a acestei negări a dezvoltării poate fi găsită în teoria târzie a istoriei a lui Walter Benjamin.¹³ În aceasta, el vorbește de atașarea memoriei istorice unei viziuni asupra timpului pe care o caracterizează prin expresia metaforică "saltul de tigru al momentului".¹⁴ În această imagine, fiecare lanț temporal dintre diferite fenomene din trecut este tăiat, pentru a lăsa loc unei singure ocurențe, care câștigă astfel o semnificație istorică substanțială. Această ocurență cu semnificație condensată intervine în viața prezentă prin intermediul memoriei istorice ca un tigru care sare în mintea noastră și provoacă un disconfort viziunii noastre obișnuite asupra schimbării temporale. Acesta este postmodernism *avant la lettre*. Aici găsim cea mai interesantă viziune antidezvoltare și antigenetică a istoriei.¹⁵

Istoriografia postmodernă produce astfel contraimagini pentru situația prezentă. Aceste contraimagini sunt prezentate în noi forme de istoriografie. Ne-am obișnuit să le numim narațiuni (*narrative*). Dar acesta este un termen nepotrivit pentru că fiecare formă istoriografică a textului este narațiune. Pe lângă înțelesul logic sau epistemologic, narațiunea desemnează o formă a prezentării istoriografice, care poate fi distinsă de

¹⁰ Cf. reflecției asupra acestui cuvânt în Alf Lüdtke, *Eigen-Sinn. Fabrikalltag, Arbeitserfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*, Hamburg, 1993, în special p. 9 sqq.

¹¹ "Fiecare epocă este legată de Dumnezeu". Leopold von Ranke, *Über die Epochen der neueren Geschichte*, ed. Th. Schieder și H. Berding (Aus Werk und Nachlaß, vol. 2), Munich, 1971, p. 59.

¹² În același text, unde cuvântul citat este pomenit, găsim următorul pasaj: "In der Herbeziehung der verschiedenen Nationen und der Individuen zur Idee der Menschheit und der Kultur ist der Fortschritt ein unbedingter." (*Ibidem*, p. 80). ("Există un progres necondiționat în atragerea a diferite națiuni și indivizi către idee de umanitate și cultură.")

¹³ Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, în "Gesammelte Schriften", vol. I,2. Frankfurt am Main, 1991, p. 691-704.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 694, 701.

¹⁵ Cf. interpretării excelente a lui Lutz Niethammers asupra teoriei istoriei a lui Benjamin: *Posthistoire. Ist die Geschichte zu Ende?* Reinbek, 1989, p. 116 sqq. [Lutz Niethammer, *Posthistoire: has history become to an end?* London, 1992].

altele. "Narațiune" înseamnă o prezentare istoriografică, care preferă evenimentele și interacțiunile. Dacă comparăm povestea întoarcerii lui Martin Guerre, spusă de Natalie Z. Davis¹⁶, cu producțiile academice obișnuite din istoria socială și economică, încărcate cu o mulțime de note de subsol, statistici și grafice, putem înțelege calitatea unei istoriografii "narrative". Narațiunea se opune explicației,¹⁷ descrierea vie, analizei abstracte sau – pentru o folosi o dihotomie metaforică revitalizată – empatia caldă, teoriei reci.

O altă caracteristică a istoriografiei postmoderne este microistoria. Ca o formă veritabil postmodernă de prezentare a istoriei, microistoria este opusă macroistoriei. Este arătată o singură persoană precum Menocchio¹⁸ ori Martin Guerre, nu o societate sau o clasă, o singură viață sau chiar doar câteva zile, în locul unei epoci sau a unei dezvoltări de lungă durată, o singură zi,¹⁹ nu un secol, un mic sat, nu un stat sau un imperiu. Acestea sunt subiectele istoriografiei postmoderne.

Istoriografia postmodernă pretinde că a dezvoltat o strategie de cercetare nouă și deosebită. Aceasta se opune construirii și utilizării de concepte teoretice. Pentru a-și caracteriza noua abordare metodologică a trecutului, istoricilor postmoderni le place să-l citeze pe antropologul cultural Clifford Geertz, care a propus metoda "thick description" în schimbul construirii teoriei.²⁰ "Thick description" este metodologia prin care trecutul va câștiga propria semnificație, propria "Eigensinn". Trecutul nu mai trebuie supus structurii genetice, prin care este combinat de către gândirea istorică modernă cu situația prezentă într-un singur sens al dezvoltării istorice.

Această tendință împotriva teoriilor genetice este legată în mod esențial de o nouă abordare hermeneutică de investigare a vieții oamenilor din trecut. Istoricii au devenit mai puțin interesați în reconstruirea condițiilor structurale ale vieții umane în trecut și în explicarea vieții reale a oamenilor. În schimb, ei insistă asupra modului în care oamenii experimentează și interpretează propria lor lume. Istoricii investighează impresia oamenilor în cauză privind condițiile de viață, încercând astfel să le redea autonomia culturală în gestionarea propriei lor lumi, în modul lor specific de a vedea lucrurile, care este diferit de al nostru. Strategia metodologică paradigmatică a acestei noi abordări a conștiinței oamenilor este istoria orală.

În privința conținutului comemorărilor istorice, se poate spune că istoriografia postmodernă este în favoarea victimelor modernizării, mai ales a claselor de joc, a minorităților și, să nu uităm, a femeilor. Istoria de gen este, nu în totalitate, dar în multe părți, legată strâns de conceptul postmodern al studiilor istorice. În conceptualizările de prim rang ale experienței istorice, istoriografia postmodernă își capătă inspirația din antropologia culturală și din etnologie. În privința funcției de orientare a comemorărilor istorice, studiile istorice postmoderne prezintă un interes crescând pentru calitatea estetică a experienței istorice. Istoria trebuie să producă o imagine, o imagine a trecutului cu o calitate estetică.

¹⁶ Natalie Z. Davis, *The return of Martin Guerre*, Cambridge, Mass., 1983.

¹⁷ Cf. Lawrence Stone, *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*, "Past and Present", 85, 1979, p. 3-24.

¹⁸ Carlo Ginzburg, *The Cheese and the worms*, Baltimore, 1980.

¹⁹ George Duby, *Der Sonntag von Bouvines*, Berlin, 1988.

²⁰ Clifford Geertz, *Thick Description: Toward an Interpretative Theory of Culture*, în idem, *The Interpretation of Cults Selected Essays*, New York, 1973, p. 3-30.

Ordine prin intermediul memoriei?

Tematizarea memoriei istorice s-a produs concomitent cu apariția atitudinilor postmoderne în istorie. Aceasta poate fi înțeleasă ca o încercare de oferire de noi surse pentru generarea de sens istoric. Memoria a dezvăluit noi posibilități, care izvorăsc din funcția fundamentală și universală a memoriei de construire a identității și de orientare în viața practică. Metaistoria ar trebui să înceapă cu adevărat efortul său de reflexie, criticare și legitimare a principiilor studiilor istorice cu o analiză a memoriei ca rădăcină a gândirii istorice. Făcând astfel ar susține atitudinea postmodernă față de creativitatea formatoare de sens a minții umane, pusă la lucru de cei care rememorează și reprezintă trecutul pentru a-și trăi viața prezentă. Tematizarea memoriei recunoaște imaginația și alte forțe non-cognitive ale minții umane, cum ar fi politica, ca fiind esențiale pentru rememorarea trecutului și pentru plasarea acestuia, prin intermediul memoriei, între forțele mentale activante ale vieții prezente.

În forma tradițională a metaistoriei, înrădăcinarea cunoașterii istorice în viața practică și dependența de aceasta au fost discutate, mai ales, în legătură cu pretențiile de adevăr și obiectivitate, prin care studiile istorice transmit spre uz practic istoria, ca o formă de cunoaștere solidă și validă a trecutului.²¹ Prin tematizarea memoriei, studiile istorice obțin o vedere mai largă și mai adâncă în relația lor cu viața practică actuală. Astfel se dezvăluie forțele mentale ale principiului de sens cu funcție orientativă, de care studiile istorice nu ar fi putut deveni conștiente solicitând, pur și simplu, adevăr și obiectivitate metodologiei cercetării empirice. Istoricii trebuie să realizeze că procedurile cognitive de obținere a unei cunoașteri valide și solide din probe empirice ale trecutului sunt întotdeauna legate substanțial de principiul estetic al reprezentării, precum și de principiul politic al utilizării trecutului în cadrul cultural al activităților umane actuale. Admițând astfel memoria ca o sursă pentru constituirea solidă a criteriilor de sens, se poate accepta accentul postmodern pe estetică și retorică, văzut ca fiind o contribuție necesară la înțelegerea de sine metateoretică a studiilor istorice.

Pe de altă parte, metaistoria este încă atașată de cunoaștere ca formă de conferire a sensului istoriei, care nu poate fi neglijată nicicum (atâta vreme cât cunoașterea este un element necesar pentru orientarea vieții umane). Prin aceasta, reafirmă raționalitatea metodologică a gândirii istorice prin plasarea ei în cuprinsul memoriei înseși. Nu există memorie oricum, fără o pretenție de plauzibilitate, iar această pretenție este fundamentată pe două elemente: pe aspectul transsubiectiv al experienței și pe caracterul intersubiectiv al consensului. Memoria este legată în mod esențial de experiență. Numai caracterul unilateral al criticii postmoderne a făcut să fie neglijat acest fapt fundamental. Prin urmare, discursul metaistoric al ultimelor decenii poate fi tradus ca un puternic argument în favoarea unui subiectivism nelimitat, conceptualizat categoric prin termenul "ficțiune". Acest termen caracterizează statutul ontologic al istoriei ca o problemă a memoriei și reprezentării. Insistând pe relația esențială a memoriei cu experiența, metaistoria poate să resubstanțieze regulile metodologice ale cercetării istorice, privind cercetarea ca o formă specifică de tratare a experienței. Astfel, raționalitatea metodei istorice nu mai poate fi văzută ca alienantă pentru istorie, ca privând-o de utilitatea pentru viața umană. Ordinea istoriei produsă de forțele creative ale minții umane, în

²¹ Cf. Reinhart Koselleck, Wolfgang Mommsen, Jörn Rüsen (eds.), *Objektivität und Parteilichkeit*. (Beiträge zur Historik. vol. 1). Munich, 1977.

procesul de rememorare și reprezentare a trecutului, redă soliditatea demersului de fundamentare pe experiență.

Intersubiectivitatea este alt element al sensului istoric, care nu poate fi neglijat deloc în rememorarea și reprezentarea trecutului cu ajutorul forțelor mentale ale memoriei umane. Istoria nu-și poate juca rolul cultural fără consimțământul celor cărora li se adresează. Dacă ar fi percepută ca o simplă ficțiune, și-ar pierde imediat forța culturală. Dar plauzibilitatea sa depinde nu doar de relația cu experiența. Depinde, de asemenea, de relația cu norme și valori, ca elemente ale sensului istoric, care sunt împărțite de comunitatea căreia i se adresează. În această privință, metaistoria trebuie să reflecte regulile discursului, care fac din consensul intersubiectiv un element metodologic al cunoașterii istorice. Acest fapt o va relega cu modernitatea, din moment ce modernitatea poate fi explicată ca o modalitate anume de tratare a normelor și valorilor: structura formală însăși a validității universale este un principiu creator de sens în cunoașterea istorică. Acest principiu este înrădăcinat în intenția constitutivă și fundamentală de a consimți și aproba memoria istorică. Prin aceasta, istoria câștigă o ordine normativă, prin care poate să-și îndeplinească funcția culturală.

Refăcând ordinea istoriei

Există puține încercări ale metaistoriei de a produce această conștiință de sine care să medieze și sintetizeze trăsăturile moderne și postmoderne ale gândirii istorice prin intermediul principiului mediator și sintetizator al memoriei. În privința principiului constitutiv al sensului istoric, întrebarea principală rămâne: cum poate abordarea universalistă modernă a istoriei să fie mediată cu ideologia critică și cu abordarea particularistă a postmodernității?

Critica postmodernă care privește *istoria* trebuie să fie luată foarte în serios. Cred că trebuie să acceptăm această critică atâta vreme cât vizează o generalizare ideologică a istoriei ca *istorie*. Și această generalizare s-a produs, într-adevăr, în procesul de modernizare de la Iluminism până în zilele noastre. Cred, prin urmare, că trebuie să admitem, într-adevăr: există o multitudine de istorii, nu o *istorie* ca o entitate factuală. Și totuși – și acesta este punctul de vedere modern al meu – avem nevoie de ideea de unitate a experienței istorice. Altfel, gândirea istorică va conduce la un relativism complet. În plus, avem nevoie de o viziune asupra istoriei care întâmpină experiențele de primă importanță ale unei lumi în continuă extindere. (A pune accentul pe microistorie în timp ce trăim un proces macroistoric înseamnă să lăsăm deoparte o experiență provocatoare în loc să o abordăm prin intermediul interpretării istorice.)

Dar cum putem oare produce un concept al universalității dezvoltării istorice și, în același timp, să acceptăm că există o multitudine de diferite istorii sau perspective variate în gândirea istorică? În mijlocul diversității perspectivelor istorice, unitatea istoriei poate fi realizată prin utilizarea, în interpretarea istorică, a valorilor universale. Ideea este că avem nevoie de un sistem de valori care să ne ghideze, un sistem de valori universal, care afirmă diferența culturilor. Cred că există o valoare universală care poate fi introdusă într-o strategie de interpretare istorică, o valoare care, în același timp, este universală și legitimează perspectiva multiplă și diferența. Mă gândesc la *principiul normativ al recunoașterii reciproce și al respectării diferențelor culturale*. Principiul poate fi dezvoltat într-o structură cognitivă, care va întări dimensiunea hermeneutică a metodologiei istorice, iar această structură poate favoriza o nouă abordare a experienței

istorice, care sintetizează unitatea umanității și dezvoltarea temporală, pe de o parte, și varietatea și multitudinea culturilor, pe de alta.

Bazându-ne pe un asemenea principiu al sensului istoric, studiile istorice pot provoca o înțelegere de sine metateoretică, prin care nu doar că înfruntă provocările vremurilor de astăzi, la începutul mileniului trei, dar pot, de asemenea, contribui la crearea de bune auspicii pentru acest mileniu, pentru care umanitatea rămâne o problemă a ordinii istoriei.

Traducere de Adrian Cioflâncă